

УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ У ДЗЕРКАЛІ ІСТОРІОГРАФІЧНОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ

Таран Л.В. Французька, російська і українська історіографія (70-і рр. XIX – поч. XXI ст.). – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 247 с.

За переконанням багатьох фахівців у науці історії нині відбувається своєрідна „зміна віх”. За сучасних умов соціально-психологічної та ідейної дестабілізації наукового соціуму держав, що виникли на теренах колишнього СРСР, України й Росії зокрема, соціуму, котрий прагне знайти нові координати свого відтворення історіографія відіграє роль інтеграційного чинника, підтримуючи відповідний рівень знання, зберігаючи та доповнюючи методологічний апарат сучасної історичної науки. У межах пострадянського наукового простору історіографія є засобом утримання позитивного досвіду, збагачення його новітніми досягненнями. Сучасний ідеал науковості української історіографії – це синтез попереднього творчого досвіду і новітніх ідей та методів дослідження [1]. Історіографічні студії є також чи не найважливішим засобом природного входження у світовий історіографічний процес, на чому наголошує й авторка рецензованої монографії (С.157). В іншому її місці наведено ще один, не позбавлений проникливості аргумент, коли Л.В.Таран зробила відсилку до умовиводу історика О.Д.Бойка про те, що українська історіографія, так само, як і українська модернізація має наздоганяючий характер (С.176).

Виділимо ще один момент, котрий видається нам принциповим в контексті праці, котру ми рецензуємо. Вивчення окремих проблем в сенсі фактологічному може вважатися вичерпаним. Скажімо, на теперішньому рівні науки можна скласти хроніку подій Французької революції кінця XVIII ст. мало чи не по годинах. Дослідження цієї події переміщується у площину її інтерпретацій, тобто – історіографії. Тому годі сумніватися в тому, що актуальність історіографічних студій є відчутною, як ніколи.

Шлях формування вченого-історіографа – тривалий і багатофакторний процес. Тут потребується й широка ерудиція, і знання іноземних мов, і добротна теоретико-методологічна

підготовка, і розгалужена наукова комунікація з колегами і чимало іншого. Саме тому фахівців „з іменем” у сфері історіографії – лічені одиниці. І.Колесник, констатуєчи престижність і високий соціальний статус історіографії у структурах історичної науки, як на наш погляд, вірно відзначила факт виникнення певної „історіографічної еліти” у 1960-1970-х рр. [2] Професор Лідія Таран добре відома перш за все своїми студіями на терені вивчення французької, російської й вітчизняної історичної думки. Її остання монографічна робота якраз і є прикладом співставлення цих трьох національних історіографій, багато в чому – вельми результативною спробою імплікації української науки у світовий історіографічний процес.

В основу компаративного аналізу французької, російської й української історіографій покладено порівнянний критерій – Французьку революцію кінця XVIII ст. – одну з вузлових подій всесвітньої історії, котра знаменувала перехід від традиційного до модерного суспільства і протягом тривалого часу є предметом живих дискусій і наукового, і широкого громадського загалу. Подібні події мають феноменологічне значення не лише в науковому сенсі. Як пише М.Гальбвакс, історичний персонаж, або факт, що проникли в колективну пам’ять суспільства, одразу ж перетворюються там у певне повчання, поняття, символ; він стає елементом системи суспільних ідей. Цим і пояснюється, що традиції і сучасність можуть узгоджуватись між собою: просто насправді сучасні ідеї так само суть традиціями, і ті й інші одночасно і однаково спираються на давнє, або недавнє соціальне життя, де вони розвивались і набрали силу [3].

Лідія Таран, таким чином, пішла шляхом проблемного історіографічного дослідження, не виключаючи при цьому виходу на ширші горизонти показу тих змін, котрі відбувались у царині теорії й методології історії. Поєднання

проблемного і теоретичного підходів історіографічного аналізу виявилось органічним і переконливим. Цим авторка досягла розв'язання герменевтичного завдання, на важливості якого наголошував Г.Г.Гадамер, стверджуючи, що історик завжди прагне заглянути за рамки текстів, за ті уявлення про смисл, що їх вони висловлюють. Вони (тобто тексти – С.Г.) також повинні бути витлумачені, тобто зрозумілі не тільки в тому, що вони говорять, *але й у тому, що в них та через них свідчить про них же* [4]. Простежено опосередкованість, а точніше сказати, взаємовплив панівних у науці певного періоду епістемологічних підходів і спрямованості дослідження різних аспектів революційних подій у Франції в кінці XVIII ст., їх передумов, характеру, змісту і наслідків. Приміром, специфіка їх осмислення вченими останньої третини XIX ст. визначається позитивістським історизмом, властивим йому рівнем розуміння проблем епістемології історичного знання, вірою в можливість досягнення прийнятних наукових результатів на основі аналізу одного ряду однотипних явищ. Стосовно, скажімо, авторитетної в той час школи А.Олара – на основі аналізу тільки політичної історії (С.178).

Звичайно, авторка повинна була вийти за межі суто лише історіографії Французької революції, ведучи мову про еволюцію базових теоретичних параметрів історіографічного процесу від 1870-х рр. до сьогодення. Це продемонстровано, наприклад, у розділі IV, в котрому йдеться про роль школи „Анналів” у розробці наукових принципів історіографії 20-40-х рр. XX ст. Подібна дослідницька модель виглядає як вдалий приклад переплетення одиничного, особливого й загального в науковому пізнанні. До речі, один з „батьків-засновників” школи „Анналів” Марк Блок так само виявляв поєднання як конкретно-історичного (наприклад у вивченні феодалізму та аграрної історії доби середньовіччя), так і теоретичного підходів у своїй творчості.

Виразно в монографії Л.В.Таран представлений соціокультурний контекст, котрий не міг не впливати на дослідження Французької революції в різні часи, починаючи від окреслення окремих аспектів її вивчення. Жодного разу цей контекст не вислизає з поля зору. Так, пріоритетність для істориків оцінок політичного досвіду революції 1789 р. в останній третині XIX ст. пояснюється гостротою соціально-політичного становища Франції після подій франко-прусської війни 1870-1871 рр. (С.178). Або ж, повідомляється, що пореформена дійсність, яка існувала в Росії приблизно в цей самий час зумовлювала як вивчення історичних моделей аграрних перетворень на прикладі Франції кінця XVIII ст., так і досвід проведення реформ різних сторін життя суспільства. Ще

Б.Кроче наголошував на потребі пов'язати кожен науку і кожену теорію з інтелектуальною і соціальною обстановкою того часу, в котрий вони виникли [5].

Важливим для дослідження історії історичної науки, зокрема підходів до періодизації історіографічного процесу є умовивід про те, що „насадження сталінських підходів” до розгляду проблем Французької революції (і не тільки їх – С.Г.) в радянській науці відбулося не відразу. Така сама точка зору представлена в сучасних історіографічних дослідженнях російських вчених. Вона навіть імплементована у практику викладання історіографії у вищій школі. Стверджується, що чітко визначеним рубежем у розвитку як радянської історичної науки в цілому, так і радянської історіографії нового часу країн Заходу зокрема є лист Й.Сталіна до журналу „Пролетарская революция” в жовтні 1931 р. [6] З'явившись під назвою „Про деякі питання історії більшовизму” майже на 20 сторінках друкованого тексту лист не залишав сумнівів у тому, якою є „лінія партії” у вивченні минулого. Не дискусії, а виконання ідеологічних завдань мало відтепер стояти перед вченими [7].

У зв'язку з цим ми хотіли б принаймні поставити питання: наскільки витримала випробування часом та періодизація розвитку радянської історіографії Французької революції, котру у 1989 р. запропонував В.А.Дунаєвський і на котру зіслалась Л.В.Таран (С.78)? Як ми бачимо, професор В.А.Дунаєвський все ж в подальшому виділив рубіж 1920-1930-х рр. як момент остаточного утвердження в радянській науці вульгаризованого марксизму. Лідія Валентинівна так само відзначила, що університетська й академічна наука Росії й колишнього СРСР до 30-х рр. XX ст. розвивалась під впливом позитивізму, марксизму й неокантіанства (С.9), тобто й після 1917 р. і, принаймні, до початку 1930-х рр. зберігалась та інерція в дії параметрів наукового процесу, котра існувала в попередній період. Над цим би варто поміркувати.

Не випадково рефреном в монографії є судження про вплив марксизму на французьку, російську й вітчизняну історичну думку. Історіографічний процес являє собою зміну періодів стабільного розвитку моментами криз, коли панівні теоретико-методологічні підходи вичерпують свої пізнавальні можливості. Натомість відбувається їхнє оновлення, зміна в цілях пошуку смислу, котрого бракує під час руху до безкінечно віддаленої точки проблематичності, досягнення істинності. Пережити досвід втрати смислу означає, що смисл, до котрого ми по можливості повернемося, буде для нас вже не простим і нездоланим фактом, а відрефлексованим, вимагаючим обґрунтування і виправдовуючим себе смислом [8]. Підтримуючи думку Л.В.Таран, що криза в українській і російській

історіографії була пов'язана з відмовою від вульгаризованого соціально-економічного детермінізму в пояснюючих моделях науково-історичних досліджень відзначимо, що далеко не кожен вчений пішов шляхом рефлексії щодо досвіду, накопиченого як ним самим, так і його колегами до початку 1990-х рр. Якось в одночасся набула поширення своєрідна мода „відречення”, декларування свого „антимарксизму”. А що ж далі? З цієї точки непересічний інтерес являє собою V розділ доробку Л.В.Таран, в котрому йдеться про нові тенденції в сучасній світовій та українській історіографії. Важко заперечити умовивід вченої про те, що *для сучасної вітчизняної науки кардинальною залишається проблема загальних методологічних підходів як до історії України, так і до всесвітньої історії* (С.171). Навряд чи хто може поскаржитись нині на спущене „зверху” „партійне завдання” писати так, а не інакше, чи то на тиск цензури тощо. Тому, за нашим глибоким переконанням, входження у світовий науковий простір для українських істориків, якщо продовжувати рухатися шляхом „розвінчання” заснованого на марксизмі наукового досвіду радянської доби не наблизиться ні на крок. Авторитетні вчені і наукові школи різних країн в багатьох випадках відчували вплив марксизму, не тільки не заперечували, але навіть обстоювали продуктивність цієї теорії для побудови своїх концепцій. Наочним прикладом є школа „Анналів”, про котру веде мову Л.В.Таран. Подібних прикладів можна назвати значно більше: англійський історик Крістофер Хілл, італійці Антоніо Лабріола та Антоніо Грамі, „марбурзька школа” В.Абендрота та соціально-критична течія в історіографії ФРН, чимало представників напряму „нової соціальної історії” у США [9].

Нам видається, що рефлексія щодо марксизму, представлена на сторінках монографії Л.В.Таран, переслідувала мету свого роду заклику не зосереджувати зусилля на його критиці, а спонукати до руху уперед. Тим більше, що наведені факти, коли вітчизняна наука, зокрема „російсько-українська історична школа”, чи крупні радянські дослідники історії Французької революції (Є.В.Тарле, А.В.Адо та інші) не лише перебували на передовому фронті світової історіографії, але й так чи інакше впливали на своїх французьких колег, аргументовано поле-

мізували з ними, змушували їх рахуватися з результатами своїх студій.

Окремі судження авторки, викладені в її дослідженні викликали потребу відкорегування. В цілому погоджуючись з оцінками стану сучасної української історіографії, ми не можемо погодитись з тезою про відсутність в Україні кліометрії (С.172). Хоч і невелика, але лабораторія історичної інформатики у Дніпропетровському університеті була створена ще у 1980-х рр. Її основоположником був професор кафедри історіографії і джерелознавства, науковий керівник науково-дослідної лабораторії комп'ютерних технологій ДДУ В. В. Підгаєцький (1951-2004 рр.). Він заклав основи «української моделі» історичної інформатики. Заохопившись у 1980-х роках тематикою соціальної історії міст України періоду НЕПу, він у 1993 р. захистив на історичному факультеті МДУ ім. М. В. Ломоносова докторську дисертацію «Соціальна структура міст України в роки НЕПу (досвід багатомірного аналізу матеріалів переписів 1923-1926 рр.)». З середини 1990-х років область його наукових інтересів помітно розширилася і включила методологічні проблеми квантитативної історії, а також міждисциплінарний підхід у вивченні минулого. В.В.Підгаєцький був одним із засновників Асоціації „Історія і комп'ютер” (1992 р.) і, за словами крупного російського фахівця Л.І. Бородкіна, був «філософом історичної інформатики, мислителем, що визначив співвідношення нового міждисциплінарного напрямку з основним руслом історичної науки» [10]. В.В.Підгаєцьким було видано блискучий посібник з джерелознавства, в котрому значне місце відведено використанню методів квантифікації [11]. А ось те, що цей посібник відомий небагатьом фахівцям, а про успіхи українських кліометристів, здається, жодного разу не згадано у вітчизняних фахових часописах – то це проблема виконання цими часописами їхніх прямих завдань.

Підсумовуючи, зазначимо, що компаративне дослідження української, російської і французької історіографії, представлене у процензованій монографії Л.В.Таран досягло поставленої мети, може розглядатися, як вагоме досягнення української історіографічної науки, котре накреслило певний алгоритм її подальшого розвитку.

1. Колесник І.І. Українська історіографія. XVIII – початок XX століття. – К.: Генеза, 2000. – С.27, 6.
2. Там само. – С.27.
3. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. Пер с франц. и вступ. статья С.Н.Зенкина. – М.: Новое издательство, 2007. – С.343.
4. Гадамер Г.Г. Истина і метод. Основи філософської герменевтики. У 2 тт. Пер. з нім. О.Мокровольського. – Т.1. – К.: „Юніверс”, 2000. – С.312.
5. Кроче Б. Теория и история историографии. Пер. с итал. И.М.Заславской. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. – С.87.
6. Дунаевский В.А. Становление и развитие советской историографии нового и новейшего времени

- стран Европы и Америки // Историческая наука в XX веке. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки: Учебное пособие для студентов / Под ред. И.П.Дементьева, А.И.Патрушева. – М.: Простор, 2002. – С.21.
7. Сталин И.В. Сочинения. – Т.13. Июль 1930 – январь 1934. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1951. – С.84-102.
 8. Паточка Я. Еретические эссе о философии истории. Пер.с чешск. П.Прилуцкого под ред.О.Шпараги. – Минск: И.П.Логвинов, 2008. – С.80.
 9. Звертаємо увагу на гарний вітчизняний навчальний посібник з історіографії: Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія. Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів. – Львів: ПАІС, 2007. – 312 с.
 10. Пинягин С.В. Историческая информатика в странах СНГ (1992-2006 гг.) : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 Ставрополь, 2006 333 с. РГБ ОД, 61:07-7/465 // Интернет-ресурс. Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/163328.html>
 11. Підгаєцький В.В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX століття. Навчальний посібник для історичних факультетів університетів. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського державного університету, 2001. – 392 с.

Ганус С. О. (Ужгород)